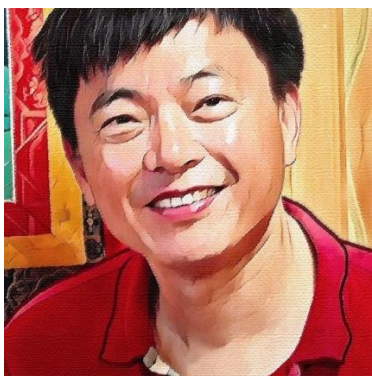

**KAM O'RGANILGAN SOHA, DUNYO XITOIYSHUNOSLIGI VA MUMTOZ
XITOIYSHUNOSLIK TADQIQOTLARI HAQIDA**

Shen Weirong

Tsinghua universiteti gumanitar fanlar bo'limi professori

Hebibullo Tursun

Tarjimon

(Pekin Universiteti o'qituvchisi)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15551025>

So'nggi yillarda Xitoy akademik doiralari xitoylik xususiyatlarga ega bo'lgan mustaqil bilim tizimini qurishni faol ravishda qo'llab-quvvatladilar va biz boshchiligidagi Xitoy va Xitoy klassik tadqiqotlarini qurishdi va shu bilan jahon insonparvarlik tadqiqotlarining taraqqiyotini rag'batlantirdi. Dunyo sinologiyasidan dunyo xitoyligiga qadar, xitoylik tadqiqotlardan Xitoy klassik tadqiqotlariga qadar, bu nafaqat Xitoy gumanitar fanlarining etukligi va rivojlanishini belgilaydi, balki mustaqil innovatsiyalarning doimiy ravishda yaxshilanishini ko'rsatadi. Ayniqsa, so'nggi paytlarda ilmiy doiralarda "mashhur bo'lmagan bilimlarni" qutqarish va yoshartirish nafaqat dunyodagi sinologiya an'alarining merosi va rivojlanishi, balki dunyodagi xitoylik tadqiqotlarni qurishning muhim chorasini ekanligini ta'kidlash lozim.

Dunyo sinologiyasining 200 yildan ortiq tarixiga nazar tashlab, G'arb Sinologiyasini o'rganish doirasi har doim Mo'g'uliston, Tubo (Tibet), Turk (Uygur) va Manchu kabi Xan millatidan tashqari boshqa qadimgi Xitoy etnik guruhlarining tillari va tsivilizatsiyalarini o'z ichiga olganini topish qiyin emas.

Bu "Xitoy tadqiqotlari" bilimi. Sinologlar odatda Xitoy tsivilizatsiyasini qadimgi Xan tili va adabiyoti bilan o'rganadilar, balki Xitoy chegarasining to'rt avlodining qadimgi tillari va tsivilizatsiyasini o'rganishga e'tibor beradilar, dunyo sinologiyasi an'alarida mo'g'uliston, Tibet, Manchu va Turkiya (Qadimgi Uygur tadqiqotlari) va boshqa fanlar tor ma'noda "Sinologiya" kabi muhim ilmiy maqomga ega. Bundan tashqari, dunyo sinologiyasi har doim klassik bilim bo'lib kelgan.

Uning tug'ilishi XVIII asrning oxiri va XIX asrning boshlarida Yevropa mamlakatlarida "etnik adabiyot" ning ko'tarilishi bilan chambarchas bog'liq bo'lsa-da, uning tadqiqot ob'ekti Xitoy etnik xalqlarining qadimiy tillari va tsivilizatsiyasidir, shuning uchun u klassik adabiyotning ilmiy usullariga qat'iy rioya qilishi kerak., G'arb klassik tadqiqotlari bilan

taqqoslanadigan Xitoy klassik tadqiqotlari bilan shug'ullanadi.

Uzoq vaqt davomida Yevropa gumanitar fanlarining yadrosi qadimgi yunon va Rim tsivilizatsiyalarining "klassik adabiyotini" o'rganishdir. Zamonaviy millat davlatlarining yuksalishi bilan Yevropaning "etnik adabiyoti", masalan, german adabiyoti, Roman adabiyoti, ingliz adabiyoti va boshqalar birin-ketin paydo bo'ldi. Shu bilan birga, G'arbda "orientalistik" tadqiqotlar ham rivojlanmoqda. Jahon sinologiyasi Evropada "etnik adabiyot" va "Sharqiy tadqiqotlar" da bir vaqtning o'zida bu to'lqinning rivojlanishi. "Etnik adabiyot"-bitta millatning tilini, adabiyotini, tarixini, dinini, madaniyati va san'atini o'rganadigan adabiyot fanlari. Misol uchun, "German adabiyoti" nemis xalqining tilini va adabiyotini, shuningdek, uning tarixi, arxeologiyasi, dinini va madaniyatini o'rganadi va uning maqsadi til, madaniyat va tarix jihatidan boshqa etnik guruhlardan aniq farq qilishdir. "Etnofilologiya" o'rganish ob'ekti o'rta asr va zamonaviy milliy tillar va matnlar bo'lganligi sababli, u boshidanoq klassik adabiyotning klassik akademik tabiatiga ega emas va asta-sekin milliy adabiyot va jahon adabiyotining taqqoslashtirilgan adabiy tadqiqotlariga aylandi. Shuning uchun, Ikkinchi jahon urushi oxirigacha Evropa gumanitar fanlarining asosiy oqimi klassik va taqqoslashtirilgan adabiyot bo'lib, "etnik adabiyot" Evropa akademik tizimida hukmronlik qila olmadi.

Evropaning "Orientologiya" va "Sinologiya" va "etnik filologiya" deyarli bir vaqtning o'zida paydo bo'lsa-da, ular o'rtasida ikkita aniq farq qiladigan ilmiy kontseptsiyalar mavjud.

Birinchidan, "etnik adabiyot" asosan tilga asoslangan bo'lsa-da, ularning ilmiy amaliyoti Evropa milliy davlatlarining identifikatsiyasi va milliy ruhini qurishga xizmat qiladi. Biroq, bitta millat/mamlakatning klassik tsivilizatsiyasini o'rganish uchun ishlatiladigan "etnik filologiya" ilmiy tushunchasi to'plami hali aniq milliy/davlat shaklini shakllantirmagan zamonaviy davlatni o'rganishga to'g'ridan-to'g'ri nusxa ko'chirilmaydi. Qing sulolasida Xitoy bir nechta etnik guruhlardan, ko'p tilli va ko'p madaniyatli an'analardan iborat bo'lib, ular nafaqat uzoq tarixga ega, balki bir-birlari bilan chuqur ildiz otgan va ajralib bo'lmaydigan bog'liqliklarga ega. Shu sababli, dastlabki Evropaning sinologiyasi aslida Qing xitoylik adabiyoti bo'lib, u nafaqat Xan xalqining qadimiy tilini, adabiyotini va tarixi va madaniyatini o'rganib chiqqan, balki Manchu, Mo'g'ul, Tibet va Uyg'ur (Uyg'ur) millatlarining tilini, adabiyotini va qadimiy tsivilizatsiyasini o'rgangan.. Keyinchalik, dunyodagi Xitoy tadqiqotlarining doimiy ilmiy farqlanishi bilan, ayniqsa, 1950-yillardan buyon "mintaqaviy tadqiqotlar" ning ko'tarilishi bilan, sinologiyaga tegishli bo'lgan ko'plab muhim ilmiy sohalar asta-sekin farqlanib, Tibetshunoslik va Mo'g'uliston kabi nisbatan mustaqil fanlarga aylandi. Tadqiqotlar, Xixia tadqiqotlari va qadimgi Uyg'ur tadqiqotlari. Shunday qilib, Xitoy butunlay "etnik filologiya" va "mintaqaviy tadqiqotlar" ning tadqiqot ob'ektiga aylandi, an'anaviy "sinologiya" esa qadimgi til, adabiyot, tarix va Xan xalqining madaniyatini o'rganish sifatida tor ma'noda aniqlandi. Adabiyot fanlari.

Ikkinchidan, Evropaning "etnik filologiyasi" boshidan boshlab "o'rta asrlar" edi va tez orada zamonaviy milliy til va tarix va madaniyatni o'rganish faniga aylandi. Taqqoslash uchun, "Orientologiya" va "Sinologiya" klassik adabiyotning ilmiy usullari va salohiyatini ta'kidlaydigan va kengaytiradigan "klassik adabiyot" ning ilmiy tabiati ko'proq. Yevropa xalqlari zamonaviy zamonlarda shakllantirilgan, ularning tillari va madaniyati qadimgi Yunoniston va Rimning klassik tsivilizatsiyasini davom ettirdi, shuning uchun Evropaning "etnik adabiyoti" G'arb klassik adabiyotini davom ettiradigan "mintaqaviy mamlakat tadqiqotlari" deb hisoblanishi

mumkin.

G'arbdagi "Sharqologiya" tadqiqot ob'ektlari qadimgi Yunoniston va Rim tsivilizatsiyalari kabi uzoq tarixga ega va qadimgi Misr, Hindiston, ikki daryo havzasi va Xitoy tsivilizatsiyasi kabi ajoyib qadimiy tillar va tsivilizatsiyalarga ega. Til va tsivilizatsiyani o'rganishning ilmiy qiymati va ahamiyati, shubhasiz, G'arb klassik adabiyoti bilan solishtirilishi mumkin. Shu sababli, G'arb klassik adabiyotining ajoyib ilmiy usullarini Sharqdagi qadimiy tillar va madaniyat materiallarini o'rganish uchun ishlatish nafaqat "Sharqiy tadqiqotlar" ning qimmatbaho ilmiy yutuqlarini yaratdi, balki G'arb klassik adabiyotining taraqqiyotini sezilarli darajada boyitdi va targ'ib qildi. Va rivojlantirdi.

G'arb imperializmlari va mustamlakachilar tomonidan Sharq klassik tsivilizatsiyasining xazinalarini aqldan ozgan talon-taroj qilish G'arb klassik adabiyoti uchun cheksiz akademik boylikni ta'minladi. Sharqning qadimiy tillari, adabiyotlari va madaniy yodgorliklari nafaqat G'arbdagi klassik tadqiqotlar uchun ko'plab yangi ilmiy materiallarni taqdim etdi, balki an'anaviy klassik adabiyotni o'rganish uchun ilmiy qiyinchiliklarni kuchaytirdi va yangi ilmiy muammolarni keltirib chiqardi. Hind-Yevropa tillarini o'rganish natijasida ishlab chiqilgan "taqqoslash filologiyasi" va hindologiya (sanskrit) tadqiqotlari XIX asr va XX asrning birinchi yarmida G'arbning eng muvaffaqiyatli filologiya fanlariga aylandi. Sinologiya va xitoylik tadqiqotlar nuqtai nazaridan Stein, Pelliot va Dunhuang va Turpan adabiyoti va madaniy yodgorliklarni talon-taroj qilish G'arb Sharqiy tadqiqotlarining ko'plab fanlarida tezkor taraqqiyotga yordam berdi. Dunhuang Turpan adabiyoti va madaniy yodgorliklar kashf etilmasdan, Manicheizm, Nestorianizm, Zoroast tarixi, ta'limoti va san'atini qayta tiklash va qadimgi Xitoy va G'arb tsivilizatsiyalari almashinuvi tarixini o'rganish mumkin emas. Rossiya tadqiqotchisi Kozlovning Black Water adabiyotlarini talon-taroj qilish nafaqat Xixia adabiyotlarini talqin qilish va Xixia tadqiqotlarining ko'tarilishi uchun mustahkam ilmiy poydevor yaratdi, balki XII asrdan beri G'arbiy mintaqalar va Bipak yo'lini rivojlantirish tarixi Tarixni qayta qurish kerakli akademik sharoitlarni yaratdi. Dunhuang Turpan va Blackwater adabiyotlarini kashf etishdan kelib chiqqan ushbu ilmiy sohalar uzoq vaqtdan beri G'arbda "Sharqiy tadqiqotlar" ni o'rganishning ilmiy kuchi bo'lib kelgan, ammo ularning kelib chiqishi Xitoyda qutqarilishi kerak bo'lgan "mashhur noyob" bo'ldi. Bu Xitoy tadqiqotlari tarixidagi eng unutilmas "qayg'uli tarix" dir. Bu vaziyatning muhim sababi, albatta, bizning madaniy merosimizni G'arb imperializmlarining aqldan ozgan talon-taroj qilishdir, shuning uchun Xitoydan ushbu madaniyatli boyliklarni Xitoy olimlari uchun uzoq vaqt davomida ishlatishning imkoni yo'q. Bundan tashqari, xitoylik olimlar uzoq vaqt davomida chegara millatlarining tilini, tarixini va madaniyatini o'rganishni e'tiborsiz qoldirdilar va qadimgi tarixiy kitoblarda, masalan, Xiongnu, Xianbei, Turk, Uyghur, Khitan, Jurchen, Mo'g'uliston va Manchuriya kabi to'rt avlodning muammosini hal qilmaydi. Biz ko'pincha e'tiborga olingan muammolarga alohida e'tibor qaratdik, lekin biz ko'pincha e'tiborsiz qolamiz. Bundan tashqari, Xitoy olimlarining klassik adabiyotning ilmiy usullarini tushunishning etishmasligi, shuningdek, hozirgi dunyoda xitoylik tadqiqotlarni qurish uchun ajralmas ahamiyatga ega bo'lgan ko'plab fanlarga sabab bo'ldi.

Muhim sabablar. Bugungi kunda biz ushbu "mashhur noyob bilimlar" ni o'rganishning hukmronligini qayta tiklashimiz kerak, bu talon-taroj qilingan milliy madaniy xazinalarni qayta ishlatishdan tashqari, biz klassik adabiyotning ilmiy standartlarini yaxshilashimiz va talqin qilish

va o'rganishimiz kerak.

Adabiyot va madaniy yodgorliklarning noyob xazinalarining ilmiy vositalari va qobiliyatlari. XIX asrning ikkinchi yarmidan XX asrning birinchi yarmiga qadar Yevropa akademik doiralarida "Sharq klassik adabiyoti" G'arbning o'z "klassik adabiyoti" bilan o'rtoqlashdi va uning ilmiy yutuqlari va ta'siri hatto G'arb milliy davlatlaridan ham oshib ketdi. "Etnik adabiyot". G'arbning dastlabki Sharqiy tadqiqotlari, masalan, aslida "xitoylik tadqiqotlar" ning "sinologiyasi" kabi, butunlay "Xitoy klassik tadqiqotlari" deb hisoblanishi mumkin. Xitoy tili va adabiyotning "sinologiyasi" ni Xitoy chegarasi hududlaridagi to'rt etnik guruhning qadimiy tillari va tsivilizatsiyasini o'rganish bilan muvaffaqiyatli birlashtiradigan "xitoylik tadqiqotlar", Xitoy xalqining milliy identifikatsiyasi va milliy ruhini qurishga xizmat qilishi mumkin, ya'ni Xitoy tili, madaniyati, geografiya va tarixiy tadqiqotlarga e'tibor beradi, bu Xan xalqining ustunligidan tashqarida Buyuk Xitoyning identifikatsiyasini qurishni istaydi.

Akademik tabiat nuqtai nazaridan, dunyodagi Xitoy tadqiqotlari birinchi navbatda klassik adabiyotni o'rganishdir. Shu munosabat bilan, hozirgi Xitoy klassik ilmiy qurilishi muhim ilmiy maqomga ega bo'lishi kerak, faqatgina dunyo sinologiyasining eski an'alarini meros qilib, "mashhur bo'lmagan" rivojlanish va kengaytirishga e'tibor berish, Xitoy klassik nomiga loyiq bo'lishi mumkin, Akademik rivojlanishning to'g'ri yo'lida.

1950-yillarda Shimoliy Amerikada ishlab chiqilgan "Xitoy tadqiqotlari", shubhasiz, Evropaning "etnik filologiyasi" ga ega, ammo u Xitoydan ajralib bo'lmaydigan ko'plab etnik hududlar, masalan, Tibet, Mo'g'uliston va Uyg'ur (Shinjon) "Xitoy tadqiqotlari" ga parallel bo'lgan mintaqaviy tadqiqotlar sohasi an'anaviy jahon sinologiyasining ilmiy yo'llaridan chetlatiladi. Intizomning rivojlanish tarixi nuqtai nazaridan, "Xitoy tadqiqotlari" an'anaviy dunyo sinologiyasining terminatori, ammo "Tibet tadqiqotlari", "Mo'g'uliston tadqiqotlari" va "Uyg'ur tadqiqotlari" ning tug'ruqchisi. Bugungi kunda biz qo'llab-quvvatlaydigan jahon xitoylik tadqiqotlari "klassik filologiya" va "etnik filologiya" sifatida "xitoylik tadqiqotlar" sifatida "xitoylik tadqiqotlar" sifatida "Sinologiya" ni organik va mukammal integratsiyalashtirishi kerak.

Bir nechta maxsus mintaqaviy tadqiqotlar umumiy "Xitoy tadqiqotlari" ga qaytdi.

Bugungi Xitoyning ilmiy nuqtai nazaridan, biz nafaqat "xitoylik tadqiqotlar" ga aylangan barcha muhim fanlarni birlashtirishimiz kerak, balki "klassik adabiyot" ilmiy an'anasini davom ettirishni davom ettirishimiz kerak. Ular "etnik adabiyot/klassik" sifatida biz qurilayotgan Xitoy klassik fanlariga birlashtirildi.